

בראשית כ"ה 19-34: מי ראוי לבכורה?

גליה סמו

מבוא

פרקנו מספר את סיפורה של משפחת האבות לאחר נישואי יצחק והולדת בניו, יעקב ועשו. במרכזו של הסיפור עומדות דמויות האחים-התאומים, יעקב ועשו. כל אחד מהם הוא בן מועדף – אחד על ידי אביו והשני על ידי אמו. עשו הוא הבכור ה"טבעי", הביולוגי, כיוון שנולד ראשון: "וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אֶדְמוֹנִי כְּלוֹ פְּאֻדָּתָהּ שְׁעָרַי וַיִּקְרָאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו" (כ"ה, 25). הוא גם הבן האהוב והמועדף על אביו - "וַיֵּאָהֵב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו" – ובעידן הפטריארכאלי, נדמה שעובדה זו מבטיחה לו את זכייתו בבכורה.

יעקב, הבן הצעיר, חותר אלי בכורה בכל נפשו ובכל מאודו, מהיותו ברחם אמו ועד שהוא משיג את מטרותו. גם הוא נבחר - על ידי רבקה: "וַרְבֵּקָה אֶהְבֶּת אֶת יַעֲקֹב" (כ"ה, 28).

הסיפור מעלה את שאלת הבכורה כזכות טבעית וכמעמד מחייב, ושואל: מיהו הבכור הראוי? האם עשו הוא הראוי לתואר ולמעמד, או יעקב?

רבקה- אם עקרה בשושלת של אימהות עקרות

לאחר פסוקי ההקדמה (19-20), מציין המספר את עקרותה של רבקה: "וַיִּעְתָּר יִצְחָק לְה' לְנִכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הָיָה וַיַּעֲתָר לוֹ ה' וַתֵּהָרַב רְבֵקָה אִשְׁתּוֹ" (פס' 21).

מדוע מודגשת עקרותה?

תיאור עקרותה של רבקה יוצר קשר לעקרותה של שרה, שנפסקה גם היא רק ברצון האל. עקרותה של רבקה משמשת אפוא להוכיח שוב את השגחת האל על משפחת האבות ואת התגשמות הבטחתו לאברהם; כל עוד שרויה רבקה בעקרותה, נמנעת הולדת היורש, ממשיך דרכו של אברהם, ובהיעתרותו של האל ליצחק מתקיימת הן הבטחת הבחירה (באברהם ובזרעו) והן הבטחת ההמשכיות (=הקמת יורש לאברהם וליצחק).

האם הנבואה שמקבלת רבקה טובה ליעקב או לעשו?

הרינה הקשה של רבקה מביא אותה לשאול את פי ה'. התשובה המתקבלת אינה מבשרת טובות: "וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גֵימִים בְּבֶטְנְךָ וְשְׁנֵי לְאָמִים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ וְלֵאמֹם מְלֵאם יֶאֱמָר וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר" (כ"ה, 23). העוברים אינם ילדים רגילים אלא אבות לעמים שיצאו מזרעם, ויהפכו בעתיד לאויבים. ישררו ביניהם יחסי כובש ונכבש, והפעלים "יִפְרְדוּ", "יֶאֱמָר" ו"יַעֲבֹד" מדגישים שאין מדובר כאן ביחסי רעות, אחווה ושוויון בין האחים אלא בהפרדה, שליטה והכנעה.

אולם הנוסח מקשה לדעת מיהו השולט ומיהו הנשלט.

ברור לקורא שה' בחר באחד האחים, אבל לא ברור אם מדובר בבכור מלידה או באחיו הצעיר. מסיפורי המקרא עולה תמונה דומה: הבכור נבחר על ידי ה', בלי קשר לקדימותו בלידה. במקרים רבים מדובר באח הצעיר דווקא.

כך למשל מופיע רעיון זה בסיפור קין והבל (בראשית ד), ובמשפחת האבות – בסיפור העדפתו של יצחק על פני ישמעאל (בראשית כ"א, 9-13), בהעדפתו של יוסף על פני ראובן (בראשית מ"ח, 22), ובהעדפת אפרים על פני מנשה (בראשית מ"ח, 17-20). ההיסטוריה של משפחת האבות מלמדת שבכל דור יש לסמן את היורש-הממשיך שלה. משנבחר אחד משני מועמדים, יורד השני מעל זירת ההיסטוריה המקראית המרכזית. לפיכך, יעקב ועשו אינם יכולים למלא את תפקיד היורש יחד, ואחד מהם חייב לפנות את הדרך לאחיו.

כיצד הבינה רבקה את הנבואה? ככל הנראה, כפי שהבינו מרבית הפרשנים: האח הצעיר ישלוט באחיו הגדול ("רב"). ואולם מבנה המשפט מאפשר גם את המשמעות ההפוכה: הגדול ישלוט בצעיר. ניתן להבין את המשפט כאילו פתח בנושא או כאילו פתח במושא:

ורב יעבוד את הצעיר – הגדול יעבוד את הצעיר

או: את הרב יעבוד הצעיר – את הגדול יעבוד הצעיר

עמימות זו יכולה להיות אחד ההסברים למאמציו של יעקב לפעול כדי לזכות בבכורה: מדוע עליו לקנות את הבכורה בהמשך סיפורנו, וכן מדוע בהמשך (בפרק כ"ז) רבקה מתערבת לטובתו של יעקב ומדריכה אותו כיצד יקבל את ברכת הבכור.

אחים תאומים – קרבה ותחרות מועצמים

פס' 24: "וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לְלֶדֶת וְהָיָה תוֹמָם בְּבֶטְנָהּ" - כיוון שמדובר בתאומים, טבעי הדבר שיהיו ביניהם קשרים עמוקים ויחסי אחווה. מחקר שפורסם בכתב העת Family Science בשנת 2010 קבע, שזוגות תאומים (הן זהים והן שונים זה מזה במראם ובמינם) הראו רמה גבוהה מאוד של קרבה בהשוואה ליחסי קרבה בין אחים אחרים. בד בבד, נצפו יחסי יריבות ותחרות בין אחים-תאומים. יתכן שתופעה זו בולטת יותר בקרב תאומים, שכן מכיוון שהתאומים הם בני אותו הגיל, התאום השני מהווה מקור תמידי להשוואה. כבר מהרחם התאומים מתפתחים זה לצד זה, עליהם להתחלק במשאבים מוגבלים, וכבר משלב זה הם חשופים באופן תדיר להשוואות הדדיות. ההשוואות התדירות ביניהם יכולות לדחוף לתחרותיות, כאשר הן נעשות על ידי הורים ואחים, אפילו בהיסח דעת¹.

כפי שנראה בהמשך, ביחסי יעקב ועשו חסרים האחוה והקרבה ובולטים השונות, היריבות והמאבק על הבכורה. תיאור הלידה יוצאת הדופן וההבדלים במראה החיצוני של התאומים מהווים נדבך נוסף בעיצובם כדמויות מנוגדות. הניגוד עומד בבסיסה של הבחירה ביורש המתאים מבין שניהם.

יעקב ועשו תאומים; אבל האם הם דומים?

האם תיאור הלידה מעורר אהדה לאחד מהאחים?

¹. Keren Fortuna, Ira Goldner, and Ariel Knafo, "Twin Relationships: A Comparison across Monozygotic Twins, Dizygotic Twins, and Nontwin Siblings in Early Childhood", *Family Science*, Volume 1, Issue 3-4, October 2010, pages 205-211.

"וַיֵּצֵא הָרֵאשׁוֹן אֶדְמוֹנִי בְּלוֹ פְּאֶדְרֵת שְׁעָר וַיִּקְרָאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו" (פס' 25) – כבר במשפט הראשון המתאר אותו, מקפיד המספר לתייג את עֵשָׂו כחריג, ואפילו כחייית פרא. הרך הנולד שעיר מכף רגלו ועד קודקודו – " , ועל כן הוא זוכה לשם המנציח את שעירותו בלידתו – "עֵשָׂו". נראה ששם זה משמעו שיער (על סמך מילה קרובה בערבית) או: כיסוי (שהשיער מכסה את גופו)².

"וַאֲחֵרֵי כֵן יָצָא אָחִיו וַיָּדוּ אֶחְזָת בְּעֵקֵב עֵשָׂו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב" (פס' 26) – תנוחת הלידה אינה סבירה, והתיאור כולו בא ל המחיש את רעיון המאבק על הבכורה. יעקב היוצא מן הרחם אינו מרוכז ביציאתו לאוויר העולם אלא ברדיפתו אחרי אחיו, בניסיון למנוע ממנו את יציאתו ראשון מן הרחם. השורש עק"ב מופיע פעמיים בפסוק זה ונדמה שהוא בא להדגיש את הלהיטות שבמרדף ובניסיון לעכב.

ניתן לסכם את מגמתו של תיאור הלידה בעצם הצגת היורש ה"טבעי", עֵשָׂו, כחריג ויוצא דופן, ובכך לנטוע בלב הקורא תחושת זרות כלפיו וחוסר הזדהות עמו. לעומתו, יעקב מתואר כלוחם מלידה (נאבק ואוחז בעקב אחיו), ובצירוף למידע שניתן לקורא כבר בפס' 23 (וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר) מתגבשת אהדתו של הקורא ליעקב. אהדה זו תהיה נחוצה לקראת שיא הסיפור, מעמד מכירת הבכורה.

מה קורה לאחים בבגרותם? כיצד הם מצטיירים בעיני הקורא?

פס' 27: "וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יָדַע צִיד אִישׁ שְׂדָה וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יָשֵׁב אֲהָלִים" – התאומים, השונים כל כך בחיצוניותם, שונים זה מזה אף באישיותם ובעיסוקם. לשון הכתוב מציגה באופן ברור את יעקב ועֵשָׂו כניגודים:

וַיְהִי עֵשָׂו	אִישׁ יָדַע צִיד	אִישׁ שְׂדָה
וַיַּעֲקֹב	אִישׁ תָּם	יָשֵׁב אֲהָלִים

עֵשָׂו הוא "אִישׁ יָדַע צִיד, אִישׁ שְׂדָה" – אדם שמצוי במרחב הפתוח, ועיסוקו אלים. יעקב הוא "אִישׁ תָּם יָשֵׁב אֲהָלִים" – הוא מצוי דרך קבע בתחום מגורי המשפחה. התיאור "תם" מתפרש:

1. ישר, שפיו וליבו שווים.
2. שלם (באמונתו).
3. לא אלים – משמעות המופיעה בלשון חז"ל, וכאן תואמת את עיסוקו של יעקב שאינו עיסוק אלים, בניגוד לעיסוקו של עֵשָׂו.

בפירושם ל"יָשֵׁב אֲהָלִים" נחלקו הפרשנים. בעוד ראב"ע מקשר זאת לעיסוקו במקנה ("ויתכן להיות פירושו כמו יושב אהל ומקנה"), סבורים רש"י ואחרים כי יעקב ישב מרבית היום ללמוד תורה באוהלו [כמובן, פירוש זה נוקט בהתעלמות מוחלטת מהסדר הכרונולוגי של המאורעות - בשלב זה, על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית, ישראל טרם היה לעם, ועדיין לא ניתנה לו תורה].

² על פי עובדיה א, 6: "אִיךָ נִחְפְּשׁוּ עֵשָׂו, נִבְעוּ מִצְּפָנָיו" – הנביא שואל בלעג: איך נחשפו האדומיים, צאצאי עֵשָׂו, כיצד קרה שהתגלו במקומות המסתור שלהם? השימוש בניגודים "נִחְפְּשׁוּ" (=התגלו) ו"עֵשָׂו" (=מכוסה) מדגיש את חשיפת מקומות המסתור של האדומיים בידי רודפיהם.

מה קורה במשפחה שבה כל הורה מעדיף ילד אחר?

פס' 28: "וַיֵּאָהֵב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צִיד בְּפִיו וְרַבְּקָה אֶהְבֶּת אֶת יַעֲקֹב" – מערכת היחסים במשפחתו של יצחק אינה פשוטה; במונחים מודרניים היינו מגדירים אותה אפילו בעייתית: יצחק אוהב את עשׂו בכורו, ורבקה אוהבת את יעקב, בנה הצעיר.

אריך פרום³ מבחין בין שני סוגים של אהבת הורים לילדיהם: אהבת אם ואהבת אב. בחברה הפטריארכלית אהבת אב התנתה בעמידה בנורמות ובציפיות, כלומר הבן היה צריך לעמוד בנורמות החברתיות המקובלות כדי לזכות באהבת אביו. כך זוכה עשׂו לאהבת אביו כיוון ש"ציד בפיו" – הוא מכלכל את הבית בהביאו מזון. לעומת זאת, אהבת אם – על פי פרום – אינה מותנית: האם אוהבת את בנה משום שהוא בנה. גישה זו מתבטאת יפה במשפט חסר ההסבר " וְרַבְּקָה אֶהְבֶּת אֶת יַעֲקֹב"; אהבתה טבעית ואינה דורשת הסבר. עם זאת, אהבה זו מופנית רק אל אחד הבנים ולא אל השני.

סופרי המקרא מיעטו לדווח על אהבת אם לבניה. כמובן, אהבה כזו משתקפת מפעולותיהן של אימהות מקראיות רבות (כגון דאגת שרה לירושת יצחק, בראשית כ"א, 10; דאגתה של אם סיסרא לבנה המתמהמה לשוב מן הקרב, שופטים, ד, 28; אהבתה של חנה לשמואל, ש"א, ב, 19; וכיו"ב), אך קביעה מפורשת שאם אוהבת את בנה מצאנו רק במקומנו, ועניין זה מעיד על רושמה ועוצמתה של אהבת רבקה ליעקב.

איך מתנהלת משפחה באופן כזה, כשכל הורה מעדיף בגלוי ילד אחר?

בחברה המערבית המודרנית מקובל שההורים מתייחסים לילדיהם באופן שוויוני ואינם מעדיפים בגלוי ילד אחד על פני ילד אחר במשפחה. היום ברור לכל, שהעדפת ילד אחד על פני אחיו עלולה לגרום נזקים קשים. הילד שאינו מועדף אינו מקבל את מה שהוא באמת זקוק לו מן ההורה ולפעמים יש התעלמות של ממש מצרכיו הרגשיים. רגישות ומודעות להתנהגות זו לא היו גבוהות בימי המקרא, והדוגמאות הבולטות לכך הן העדפת יוסף, ואחר כך העדפת בנימין, על ידי יעקב בהשוואה לשאר האחים (בראשית, ל"ז, 3; מ"ב, 38); העדפת אמנון וטובתו על פני תמר וטובתה על ידי דוד (שמואל ב, י"ג, 20-22), העדפת אביה על ידי רחבעם (דברי הימים ב, י"א, 20-22) ועוד. במקרים אחדים מתוארת תגובה שלילית להעדפה זו (כגון ציון קנאתם של האחים ביוסף - בראשית, ל"ז, 4) אולם הכתוב לעולם אינו מגנה במפורש את ההורה המבטא העדפתו בגלוי.

בספרות החיצונית הורגש כבר חוסר נוחות בסוגיית העדפת כל אחד מהבנים על ידי הורה אחר במשפחת יצחק. בספר היובלים (י"ט, יג-ט) אנו מוצאים ניסיון להסביר התנהגות זו:

ובשבוע הששי בשנתו ילדה רבקה ליצחק שני בנים את יעקב ואת עשׂו [ויהי] יעקב איש תם וישׂר ועשׂו גאָה איש שׂדה שעיר ויעקב יושב אהלים. ויגדלו הנערים וילמד יעקב ספר ועשׂו לא למד כי איש שׂדה הוא ויציד וילמד קרב וכל מעשׂו גאָה. ויאהב אברהם את יעקב ויצחק [אהב] את עשׂו וירא אברהם את מעשׂו עשׂו וידע כי ביעקב יקרא לו שם ונרע ויקרא לרבקה ויצו על אדות יעקב כי ראה כי אהבה את יעקב מעשׂו מאד . ויאמר אליה בתי שמרי את בני את יעקב כי הוא יהיה תחתי בארץ לברכה בבני אדם ולכל נרע שם לתהלה. כי ידעתי כי בו יבחר יי לו לעם סגלה מכל [העמים] אשר על פני האדמה. והנה יצחק בני אהב את עשׂו מיעקב ואני ראיתיך כי אהבת צדק אהבת את יעקב

³ . א. פרום, **אמנות האהבה**, ישראל 2011, עמ' 48.

מחברו של ספר היובלים גיבש רשימה נכבדה של נימוקים להעדפת יעקב: עֲשׂוֹ הָיָה גְאוּוֹתָן, וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם וַיִּשְׁרָ; עֲשׂוֹ הָיָה אִישׁ שְׂדֵה שְׁעִיר (!), וַיַּעֲקֹב "יושב אהלים"; עֲשׂוֹ הָיָה בּוֹר וְסִירַב לַלְמוּד, בַּעֲוֹד יַעֲקֹב הָיָה לַמְדוֹן גָּדוֹל; וְהַנִּימוֹק הַמְכַרֵּעַ – אַבְרָהָם אָהַב אֶת יַעֲקֹב וְצִוּוּהָ עַל רַבְקָה לְשַׁמֹּר עָלָיו. הוּא הַסְבִּיר לָהּ שֶׁמִּשְׁמַיִם נִגְזַר, שִׁיעֲקֹב יִהְיֶה יוֹרְשׁוֹ, וְלֹא עֲשׂוֹ. עַל כֵּן הָעֲדַפְתָּהּ שֶׁל רַבְקָה לְמַעֲשֵׂה נֹתְבָה עַל יְדֵי גְדוּלִים מִמֶּנָּה – הָאֵל וְאַבְרָהָם, וְהִיא עֲצָמָה לֹא לְקַתָּה בְּהַתְנַהֲגוּתָהּ.

מי ראוי לבכורה? איך מצטייר כל אחד מהאחים בסיפור?

מעמד מכירת הבכורה מעלה שאלות רבות, כגון: מה חשיבותה של הבכורה ומדוע יעקב מעוניין כל כך לקנותה? האם אפשר למכור או לקנות בכורה? האם העסקה חוקית ו"כשרה", או שיעקב ניצל את רגעי החולשה של עֲשׂוֹ, ואילץ אותו למכור לו את הבכורה?

כַּט וַיִּזְדַּ וַיַּעֲקֹב נָזִיד וַיָּבֵא עֲשׂוֹ מִן הַשְּׂדֵה וְהוּא עֵינָף ל וַיֹּאמֶר עֲשׂוֹ אֵל יַעֲקֹב הֲלֵעִיטְנִי נָא מִן הָאֲדָם הַזֶּה כִּי עֵינָף אֲנִכִּי עַל פֶּן קָרָא שְׁמוֹ אֲדוֹם לֹא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מְכָרָה כִּיּוֹם אֶת בְּכֹרְתָךְ לִי לֵב וַיֹּאמֶר עֲשׂוֹ הִנֵּה אֲנִכִּי הוֹלֵךְ לְמוֹת וְלָמָּה זֶה לִּי בְּכֹרְתָה לֹג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הַשְּׂבֻעָה לִּי כִּיּוֹם וַיִּשָּׁבַע לוֹ וַיִּמְכֹּר אֶת בְּכֹרְתוֹ לְיַעֲקֹב לֵד וַיַּעֲקֹב נָתַן לְעֲשׂוֹ לְחֵם וְנָזִיד עֲדָשִׁים וַיֹּאכַל וַיִּשְׂתֶּה וַיִּקֶּם וַיִּלָּךְ וַיָּבֹז עֲשׂוֹ אֶת הַבְּכֹרָה

הסיפור נפתח במשפט "וַיִּזְדַּ וַיַּעֲקֹב נָזִיד" (פס' 29). נשים לב לאלטרציה של ז' וד'. נראה שהמספר אינו נרתע מתיאור חסרונותיו של יעקב – שנתן בתבשילו לא רק עדשים אלא אף מידה בלתי מבוטלת של זדון. מלכתחילה יחסי הכוחות בסצנה זו אינם שווים: יעקב הוא בעל הכוח – הוא רקח את תבשילו ואת תוכניתו, כל כוחותיו מגויסים להשגת מטרתו, והוא מפיל את עֲשׂוֹ ברשתו. חולשתו של עֲשׂוֹ ניכרת בלשון הבקשה "הֲלֵעִיטְנִי נָא מִן הָאֲדָם הַזֶּה כִּי עֵינָף אֲנִכִּי" (פס' 30). הפועל "הֲלֵעִיטְנִי" (שכנראה מורה על אכילה גסה ורעבתנית⁴). החזרה על "האדום האדום" אפשר שהם מצייגים את עשו בחולשתו הפיזית, אך אולי גם בחולשתו הרוחנית – הם מורים הן על גרגרנותו של עֲשׂוֹ, והן על הצגתו כבעל חיים, כיצור נחות, שבשעת רעבונו אינו מסוגל לחשוב ולדבר ברהיטות, והוא מסוגל להביע עצמו במילים בסיסיות בלבד. כנגד החזרה הכפולה על יכולותיו של יעקב ("וַיִּזְדַּ וַיַּעֲקֹב נָזִיד") ניצב הדיווח הכפול על חולשתו של עֲשׂוֹ ("וְהוּא עֵינָף... כִּי עֵינָף אֲנִכִּי"), שנזכרה כבר בפס' 29. בכך מסגיר מחבר הסיפור את חוסר הנחת שהוא חש לנוכח ערמומיותו של יעקב, הלוכד ללא קושי את אחיו התמים והרעב.

"עַל פֶּן קָרָא שְׁמוֹ אֲדוֹם" – כדרכם של מספרי המקרא, אף מחבר פרק כ"ה אינו מחמיץ את ההזדמנות לספר בגנותם של אויבי ישראל. האדומים, שהיו מן המרים והשנואים שבאויבי ישראל, מוצגים כאן כנושאים שם שכולו קלון: הם נקראים על שם אביהם הקדמון, העילג, דמוי החיה חסרת הרסן, שברעבונו איבד את יכולתו לחשוב ואת מעמדו כבכור. [על האדומים ראו בנספח].

⁴ . הפועל "הֲלֵעִיטְנִי" הוא יחידאי במקרא. בלשון חז"ל הוא מורה על האכלה מרובה ומוגזמת (בזיקין, בבא קמא, ו, ה; זרעים, מעשר שני, כ"ח, א) או על האכלת בהמות (קודשים, חולין, נ"ח, ב).

בהמשך הסצנה מתחזק הניגוד בין הדמויות: יעקב קר הרוח, המנהל את מכירת הבכורה על פי תכנון מוקדם וללא רחמים כלפי אחיו: "מִכְרָה כִּיּוֹם אֶת בְּכֹרְתְךָ לִי... הַשְּׂבָעָה לִי כִּיּוֹם"⁵ (פס' 31-33) מאלץ את אחיו להישבע למכור לו את בכורתו קודם שייתן לו לאכול. כמה גדול הניגוד בין התנהלותו השקולה והמתוכננת של יעקב לזו של עֵשָׂו, שעייפותו ורעבונו הופכים אותו ליצור שכולו חושים ורגשות ללא שמץ מחשבה בהירה ושקולה: "וַיֹּאמֶר עֵשָׂו הֲיֵנָה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוֹת וְלָמָּה זֶה לִי בְּכֹרְתִי?!"⁶ (פס' 32). אין ספק שהקורא חש חוסר נוחות לנוכח ניצול מצוקתו של עֵשָׂו.

אפשר שחוסר נוחות זה מתקפה במקצת לאחר שמתברר שעֵשָׂו בז לבכורה גם לאחר שהשביע את רעבונו: "וַיֹּאכַל וַיִּשְׂתֶּה וַיֵּקָם וַיֵּלֶךְ וַיִּכְזַב עֵשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה" (פס' 34). רצף הפעלים מורה על הדחיפות שבה נאכלה הארוחה ועל חוסר המחשבה שלאחריה. "וַיִּכְזַב" – יש המפרשים שבו לבכורה בגלוי, במעשה או באמירה (כך רוב המסורתיים), אולם אין חובה לפרש שעֵשָׂו בז לבכורה בגלוי אלא שלא התחרט על מעשהו הנמהר גם לאחר ששבע, וגם זה עשוי להעיד על חוסר התאמתו למעמד הבכורה.

על אף כל הרקע המבהיר מדוע נדחה עֵשָׂו מן הבכורה, מעביר הכתוב תחושה של אי נחת מהתנהלותו של יעקב בפרשה זו. תיאורו משלב העדפה של יעקב כבכור מחד וביקורת על התנהגותו מאידך.

לדעת ש. גלנדר⁶, יש להבחין בין יחסו של המחבר לעֵשָׂו וליעקב כמועמדים לבכורה לבין הערכתו למעלות אישיותם. לדעתו, בסיפור מכירת הבכורה ניתן לקבל תמונה שלילית על יעקב, ולא על עֵשָׂו. יעקב מנצל את תמימותו של אחיו בשלבו תקיפות ועורמה, ומשיג את מטרתו. מצד האישיות, הרי שאישיותו של יעקב היא אישיות שלילית, שאינה נרתעת מהוצאת דבר במרמה מאחיו, בעוד עֵשָׂו נתפס כדמות גלוית-לב, כנה ותמימה – משמע, דמות חיובית.

לצד זאת מדגיש המחבר את המסר המשמעותי של הסיפור והוא: מי ראוי לבכורה? תשובתו היא, שרק מי שרואה את הבכורה כערך ראשון במעלה, שכדאי אף להקריב את החיים למענו, הוא זה הזכאי לבכורה, ואף לברכת האב (בהמשך, פרק כ"ז). עֵשָׂו, שאינו יודע להכיר בערכה של הבכורה, אינו יכול להיות ראוי לה, וטוב שנלקחה מידי. עם זאת לאופן שבו פעל יעקב כדי להוציא מאביו במרמה את הברכה (בראשית כ"ז) היו מחירים מאד כבדים – הראשונים לשלמם הם יעקב עצמו ורבקה אימו: יעקב נאלץ לגלות לארם ואמו לא ראתה אותו עד יום מותה.

הרחבות

(1) הפרשנות הבתר מקראית: כיצד הם ראו את יעקב ועשו?

1. חז"ל והפרשנות המסורתית

העמדה המסורתית, שמובעת בכתבי חז"ל והפרשנים המסורתיים בעקבותיהם, מצדדת – כצפוי – ביעקב, ומגנה את עֵשָׂו. במרבית מדרשי חז"ל מצטייר עֵשָׂו כרשע גמור, כעובד עבודה זרה מבטן ומלידה, כרודף בצע וכחיית פרא.

⁵ . למילה "כיום" יש מספר משמעויות בלשון המקרא: 1. עתה, ביום זה, בזמן זה (כגון בבראשית נ 20; דברים ב 30); 2. כמו יום (תהילים קל"ט 12); 3. קודם (כמו במקומנו, בראשית כ"ה, 31, 33; שמואל א ב 16, מלכים א כ"ב 5 ועוד).

⁶ . ש. גלנדר, ספר בראשית, רעננה 2009, כרך ב עמ' 187.

כבר בנושא מאבקם של התאומים ברחם אימם, דרשו חז"ל, שאין מדובר בתופעה ביולוגית גרידא אלא מאבק בין שתי תפיסות עולם, מאבק בין שני סוגים של אמונה:

"ויתרוצצו הבנים בקרבה" – בשעה שהייתה עוברת על בתי כנסיות ובתי מדרשות – יעקב רץ ומפרכס לצאת; עוברת על בתי עבודה זרה – עֵשׂו רץ ומפרכס לצאת" [בראשית רבה ס"ג, ו].

חז"ל אף לעגו לשמו של עשו וחיידדו: עֵשׂו, הא-שָׁוָא שבראתי בעולמי [בראשית רבה ס"ג, ח]. הפרשנים המסורתיים לעגו למראהו: אדמוני – סימן שיהא שופך דמים [רש"י]; מלמד שהשחית רחם אמו ונתגולל בדם [בעל הטורים]. נדמה, שכל פן אפשרי בדמותו של עֵשׂו שימש להציגו כחריג וכיוצא דופן ובכך ליצור כלפיו חשדנות וספקנות, שהרי הזר, השונה ויוצא הדופן יוצרים חשדנות וניכור באופן טבעי.

גם הניגודים שבין האחים נידונו בהרחבה בפרשנות המסורתית. למשל, עיסוקו של עֵשׂו בציד זכה לכל גנאי אפשרי. כך רש"י מפרש "אִישׁ יִדַע צִיד" כרמאי, שעיסוקו תמיד "לצוד ולרמות את אביו בפיו, ושואלו: אבא, היאך מעשרין את המלח ואת התבן? כסבור אביו שהוא מדקדק במצוות". גם ראב"ע ייחס לו תכונת רמאות "כי רוב החיות בדרך מרמה יתפשו". על התיאור "אִישׁ שָׂדָה" חרץ רש"י: "איש בטל". למעשה מטיל רש"י בעֵשׂו דופי חמור יותר מבטלה גרידא, שהרי הבטלה נתפסת בעיני חז"ל כראשיתו של תהליך התפקרות שאחריתו חמורה: "שהבטלה מביאה לידי זימה"⁷. ר' חייא הלך בדרך זו כשפסק: "שהפקיר עצמו (עֵשׂו) למשכב זכור כשדה שהכול חורשים בה"⁸.

מנגד, זוכה יעקב, כצפוי, לתשבחות רבות: רש"י קובע, תוך התעלמות מוחלטת מהמסופר על יעקב בפרק כ"ז: "כליבו כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי תם". ובכל מקרה הוא נתפס כהיפוכו של עֵשׂו: "יעקב הָפֵךְ עשו, כי איש תם" (ראב"ע).

כאשר נדון עניין העדפת כל אחד מהבנים על ידי הורה אחר, המדרש מצדיק העדפות אלה, או לכל הפחות מבין לליבם של ההורים. מרבית הפרשנים המסורתיים מסבירים שיצחק אהב את עֵשׂו כי היה צד בעלי חיים ומביא בשר למאכל, שהיה פריט מועדף בתפריטו של יצחק. אחרים מפרשים שעֵשׂו היה מרמה את אביו, כך למשל רש"י: "בפיו". כתרגומו בפיו של יצחק. ומדרשו בפיו של עשו שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו.

אפילו במעמד מכירת הבכורה ממאנים חז"ל לאמץ את עמדת הכתוב לפיה היה בעסקה זו יותר משמץ של זדון מצד יעקב. הם רואים במעמד מכירת הבכורה רשע אחד בלבד – עֵשׂו. כך למשל במדרש לקח טוב (לבראשית כ"ה, ל"ד), מסופר:

"מן האדום האדום הזה" – גם זהב שהוא אדום שאל ממנו בדמי בכורה, יחד עם התבשיל האדום, כי בתבשיל לבדו לא מכרה. ומה שכתוב "ויאכל וישת" – אחר שנתן לו הזהב בדמי בכורה, עוד הוסיף והאכילו והשקהו, כדי שימכור לו בעין יפה.

מדרש זה משמש את חז"ל לשתי מטרות: האחת, להוסיף לרשימת חסרונותיו של עֵשׂו גם רדיפת בצע, והשנייה – לגרוע מחסרונותיו של יעקב עורמה וניצול חולשתו של האח הרעב. על פי המדרש, עֵשׂו לא היה כה חלש,

⁷ . משנה כתובות פ"ה, מ"ה, וכן דברי ר' חנינא: "והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו" (מש' אבות פ"ג, מ"ד).

⁸ . בראשית רבה פרשה סג, י.

וגם בשעת רעבונו ידע לעמוד על המקח ולהשיג תמורה נאה בעבור הבכורה. יעקב שילם לו כדת וכדין כל מה שעָשָׂו דרש, ואף הקפיד על יחס טוב לאחיו בכך שאף כיבדו בניזיד, שלא היה חלק מן העסקה מלכתחילה. לסיכום נוכל לומר, שחז"ל מציבים את המאבק בין יעקב לעָשָׂו כניגוד בין חומר לרוח. עָשָׂו משתוקק אל החומרי, העכשווי, ובכך מצהיר על נחיתותו וחוסר התאמתו למעמדו ותפקידו כבכור. יעקב שואף להשיג ערך רוחני ודתי, ובכך מעיד על התאמתו לתפקיד הבכור.

חז"ל אף קשרו את עשו לרומי, וייחסו לו את רשעתה ושחיתותה של האימפריה:

מדרש תהילים יד, ג: אמר נבל בלבו אין אלהים" (תהלים י"ד, א) - זה עָשָׂו הרשע. ולמה נקרא שמו נבל? על שם שמילא את כל העולם נבלות, העמיד בתי קיקלין בתי טיטראות ובתי קרקסאות בתי עבודה זרה[...] על שם שמילא את כל הארץ מנבלתם של ישראל.

מדרש שוחר טוב, פ"פ: בזכות שלוש דמעות שהוריד עָשָׂו הרשע, השלטת אותו על העולם, ונתת לו שלוה בעולם הזה, לכשתבוא לראות עלבון בניך שעיניהם זולגות בכל יום ויום ודמעתם תדיר... על אחת כמה וכמה.

2. המחקר בימינו

גם פרשנים חדשים ראו בדמותו של עָשָׂו במעמד מכירת הבכורה דמות המתמכרת לצרכיה הגופניים ומבזה את ערכי הרוח. צבי אדר⁹ קובע: "עָשָׂו הוא] איש שדה פרימיטיבי, הנכנע לתאוותיו החולפות, ומלגלג על כל עניין של קיימא מעין זכויות ומעמד".

מלול¹⁰ סבור, כי הניגוד בין עָשָׂו איש השדה לבין יעקב יושב האוהלים נשען על קונוונציות מסופוטמיות תרבותיות וספרותיות. כך למשל קונפליקטים בין יושבי הערים ובין שוכני המדבר מתועדים במקורות שונים כמאבק שבין אנשי התרבות לאנשי הפרא, לדוגמה: "יושב השדה [=פורע חוק] ילחץ את יושב העיר". התיאור הסטריאוטיפי של יעקב ועָשָׂו נשען על אותן מוסכמות: יעקב הוא יושב הקבע, יושב האוהלים. על פי התנהלותו בפרשת מכירת הבכורה ברור כי הוא המתורבת והמעודן שבין שני האחים. עָשָׂו הוא הפרא, המהווה אויב לאיש התרבות, יושב האוהלים.

עוד מעיר מלול:

סיפורים מקראיים אלה [...] נכתבו מנקודת המבט הפנימית של עם ישראל ונועדו להעביר נקודת מבט מסוימת. בתורת שכאלה, כל שאר האומות נתפסות ומתוארות כמתורבתות פחות מאשר האומה הישראלית. האומות האחרות הן של נכרים נחותים, שהוא תיאור נרדף להיותם אויבים. עמדה זו של הסופר המקראי אינה ייחודית לתפיסת העולם המקראית, והיא משקפת אותה דיכוטומיה [...] שאת עקבותיה אנו מוצאים בחברות ובשבטים רבים ברחבי העולם. האנתרופולוגית ר' בנדיקט¹¹ מציינת, שהשמות שבהם שבטים 'פרימיטיביים' מכנים את עצמם משמעם בלשונותיהם הוא 'בני אדם'. פירושו של

⁹ .צ. אדר, ספר בראשית – מבוא לעולם המקראי, תל אביב 1967, עמ' 76.

¹⁰ .מלול 2006, עמ' 146.

¹¹ . R. benedict, *Patterns of Culture*, London 1963, p.5.

דבר הוא, שכל מי שאינו משתייך לשבט או לעם המסוים אינו נחשב אפילו בן אנוש בעיני בני השבט הזה. לפיכך תיאורם של עשו וישמעאל כיושבי המדבר, מקום ההפקר ופורעי החוק אף הוא ביטוי לתהליך המנטלי האנושי הרווח הזה. מנקודת מבטו של הסופר המקראי, משעה ששני אלה נדחקים אל מחוץ לגזע הלינארי המרכזי של האבות הם נתפסים כיצורים לא מתורבתים. נוכל להציע לתלמידים שתי פעילויות, הממחישות עניין זה:

1. השוואת דמותו של עשו לדמותו של אנכידו בעלילת גלגמש

[האלה אָרוּרו, בוראת האדם]

[בְּשֵׁדָה] בְּרָאָה אֶת אֲנַכִּידוּ, אֶת הַגְּבוּר, [...]

מְכַסֶּה שֵׁעַר כָּל בְּשָׂרוֹ

מְגַדֵּל רֵעַמָּה כְּמוֹ אִשָּׁה [...]

לְבַשׁ לְבוּשׁ כְּמוֹ חֲיָה.

הֲלֹא עִם הַצְּבִיּוֹת יֵאָכֵל עֵשֶׂב,

עִם הַבְּהֵמָה יִתְרוֹצֵץ עָלֶי שִׁקְתָּ,

עִם הַעֲדָרִים בְּמִים יֵיטִיב לְבוֹ.

(לוּחַ רֵאשׁוֹן, שׁוּרוֹת 100-111)

אנכידו, כמו עֵשׂוֹ, מכוסה שיער. שניהם מבליים זמנם במרחבים הפתוחים, ושניהם קרובים במראם ובהתנהגותם לחיות. אנכידו מוצג כאויבו של האדם המתורבת: בראשית הסיפור מחליטים האלים לברוא את אנכידו כשווה כוח לגלגמש, מלכה של ארך, כדי שהשניים יתחרו זה בזה. באופן דומה, עֵשׂוֹ הפרא מהווה איום על יעקב המעודן יותר, איש התרבות, "יושב אוהלים".

אנכידו נאבק באריה, פרט מחותם גליל.

<http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%90%D7%A0%D7%9B%D7%99%D7%93%D7%95>

נוכל להביא בפני התלמידים את התמונה ולהנחותם להתבונן בה. לבקשם לציין סממנים חייתיים בדמותו של אנכידו. אָן: לברר האם דמות אנכידו היא דמות אדם או דמות חיה? או: במה דומה בין אנכידו שבתמונה לעֶשׂו שבסיפור המקראי? (מראה חייתי? כוח? ציד בעלי חיים?) ואולי בכלל בירור ראשוני – מיהו האריה ומיהו אנכידו?

2. השוואה בין תיאור דמויותיהם של ישמעאל (בראשית, כ"א, 9-21) ועשו (בראשית, כ"ה, 21-34)

ניתן להציע לתלמידים גילוי של נקודות הדמיון בין שתי הדמויות תוך עיון בכתובים, ו/או סימון בצבעים שונים של נקודות הדמיון. השוואה זו מבהירה כיצד השתמשו הסופרים המקראיים בסטריאוטיפ "איש השדה/הפרא" להעמקת תחושת הזרות והחריגות של שתי דמויות אלה. כך הודגש חוסר הלגיטימיות שלהן בהתמודדות על הבכורה. כך מובן מדוע עֶשׂו נדחה מפני יעקב בהתמודדות על הבכורה.

נקודות הדמיון:

1. נולד ראשון לאביו, הוא הבכור.
2. אינו אהוב (או: אינו מועדף) על ידי אחת מאמהות האומה.
3. נישולו מהירושה/הבכורה מוצג כהחלטה אלוהית.
4. מוצג כחסר אונים או כחלש מול מי שמעוניין לפגוע במעמדו.
5. מצוי בתחום שמחוץ לבית, במרחב הפתוח.
6. עוסק במקצוע אלים.

ישמעאל – בראשית ט"ז, 1, 15-16; כ"א, 9-21

א וְשָׂרֵי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֵה שְׂפָתַי מִצְרַיִת וְשָׂמָה הֵגֵר טו וּתְלֵד הֵגֵר לְאַבְרָם בֶּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם בְּנֵוֹ אֶשֶׁר יָלְדָה הֵגֵר יִשְׁמָעֵאל טז וְאַבְרָם בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלָדָת הֵגֵר אֵת יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם ט וַתֵּרָא שָׂרָה אֵת בֶּן הֵגֵר הַמִּצְרַיִת אֶשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָם מִצְחָק י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָם גֵּרֶשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָם עַל אֹדֶת בְּנֵוֹ יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָם אַל יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעָר וְעַל אֲמָתָהּ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׂמַע בְּקֹלָהּ כִּי בִי צָחַק יִקְרָא לָהּ זֵרַע יג וְגַם אֵת בֶּן הָאֵמָה לְגֹי אֲשִׁימֶנּוּ כִּי זֵרַעָהּ הוּא יד וַיִּשְׁכַּם אַבְרָם בְּבֶקֶר וַיִּקַּח לָחֵם וְחֶמֶת מִיָּם וַיִּתֵּן אֶל הֵגֵר שֵׁם עַל שְׂכָמָהּ וְאֵת הַנְּעָר וַיִּשְׁלַחַהּ וּתְלֵדָה וַתֵּתֵן בְּמִדְבַּר בְּאֵר שֶׁבַע טו וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן הַחֶמֶת וַתִּשְׁלַחַהּ אֵת הַנְּעָר תַּחַת אַחַד הַשִּׁיחִים טז וַתֵּלֶךְ וַתִּשָּׁב לָהּ מִנְּגַד הַרְחָק כַּמִּטְחָוִי קִשְׁתָּהּ כִּי אָמְרָה אֶל אֶרְאָה בְּמֹת הַנְּעָר וַתִּשָּׁב מִנְּגַד וַתִּשָּׂא אֵת קֹלָהּ וַתִּבְדֹּק יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֵת קוֹל הַנְּעָר וַיִּקְרָא מִלֶּאֱלֹהִים אֶל הֵגֵר מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה לָּךְ הֵגֵר אֵל תִּירָאִי כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנְּעָר בְּאֶשֶׁר הוּא שֵׁם יח קוּמִי שְׂאִי אֵת הַנְּעָר וְהַזְזִיקִי אֵת יָדָהּ בּוֹ כִּי לְגֹי גָדוֹל אֲשִׁימֶנּוּ יט וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֵת עֵינֶיהָ וַתֵּרָא בְּאֵר מַיִם וַתֵּלֶךְ וַתִּמְלֵא אֵת הַחֶמֶת מִיָּם וַתִּשָּׁק אֵת הַנְּעָר כִּי וַיְהִי אֱלֹהִים אֵת הַנְּעָר יג וַיִּבְדֹּק יִשְׁבַּע בְּמִדְבַּר וַיְהִי רֶכֶת קִשְׁתָּהּ כא וַיִּשָּׁב בְּמִדְבַר פָּאֵר וַתִּקַּח לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאַרְצֵי מִצְרַיִם

עֵשׂוֹ – בְּרֵאשִׁית, כ"ה, 21-34

כֹּא וַיַּעֲמֵר יַצְחָק לֵה' לִנְכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עָקְרָהּ הוּא וַיַּעֲמֵר לוֹ ה' וַתֵּהֵר רִבְקָה אִשְׁתּוֹ כִּב וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקֶרְבָּהּ וַתֹּאמֶר אִם כֵּן לָמָּה זֶה אֲנֹכִי וַתֵּלֶךְ לְדַרְשׁ אֶת ה' כִּב וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גַיִם בְּבֶטְנָהּ וְשְׁנֵי לְאֵמִים מִמֶּעֶיף יִפְרְדוּ וְלֹאִם מִלֹּאִם יֵאֲמָן וְרֵב יַעֲבֹד צִעִיר כִּד וַיִּמְלְאוּ זְמִיָּה לְלֵדָת וְהָיָה תוֹמֵם בְּבֶטְנָהּ כֹּה וַיֵּצֵא הָרֵאשֹׁן אֲדָמוֹנִי בְּלוֹ כְּאֲדָרְת שֶׁעַר וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשׂוֹ כִּו וְאֶחָדִי כֹן יֵצֵא אֶחָיו וְיָדוּ אֶתְנֹת בְּעַקֵּב עֵשׂוֹ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיִּצְחָק בֶּן שָׁשִׁים שָׁנָה בְּלֵדָת אֹתָם כִּז וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי עֵשׂוֹ אִישׁ יָדַע צִיד וַיַּעֲקֹב אִישׁ שָׂדֶה וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֲהֻלִים כֹּח וַיִּאָּהֵב יַצְחָק אֶת עֵשׂוֹ כִּי צִיד בְּפִיו וְרִבְקָה אֲהֵבָת אֶת יַעֲקֹב כִּט וַיִּזְד יַעֲקֹב נָזִיד וַיִּבֵּא עֵשׂוֹ מִן הַשָּׂדֶה וְהוּא עֵרָף ל וַיֹּאמֶר עֵשׂוֹ אֵל יַעֲקֹב הֲלֵעִיטְנִי נָא מִן הָאָדָם הָאָדָם הַזֶּה כִּי עֵרָף אֲנֹכִי עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אָדָם לֹא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מְכַרָּה כִּיּוֹם אֶת בְּכֻרְתְּךָ לִי לֵב וַיֹּאמֶר עֵשׂוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת וְלָמָּה זֶה לִי בְכֻרָה לֵב וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הַשְּׂבֻעָה לִי כִּיּוֹם וַיִּשְׁבַּע לוֹ וַיִּמְכֹּר אֶת בְּכֻרְתּוֹ לְיַעֲקֹב לֵד וַיַּעֲקֹב נָתַן לְעֵשׂוֹ לְחֶסֶם וַיִּנְזִיד עֲדָשִׁים וַיֵּאכַל וַיִּשְׁתַּף וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ וַיִּבֹז עֵשׂוֹ אֶת הַבְּכֻרָה

(2) מוטיב היריבות בין האחים כהשתקפות היחסים בין ישראל לאדום

קו מנחה זה ביחסי היריבות בין האחים, ולימים – בין העמים שיצאו מחלציהם, משקף מציאות היסטורית העולה מכתובים רבים במקרא. בין ממלכות אדום וישראל שררו במשך מרבית ימי הבית הראשון יחסי עוינות מתמדת, והם התלקחו פעמים רבות לכדי מלחמות וכיבוש. כיבוש ישראלי באדום מתועד במקרא החל מימי דוד ומטרתו הייתה בעיקר שליטה על דרכי המסחר וניצול מכרות הנחושת והברזל שבערבה. העימותים בין הממלכות הביאו ליחסי שנאה בין שני העמים, ובשעת חורבן ירושלים לקחו האדומים חלק פעיל בהריסת העיר, בהסגרת פליטים שנסו מידי הכובש הבבלי, ובשמחה לאיד לאסונם של תושבי העיר (תהילים קל"ז, 7; איכה ד, 19-22). נביאי המקרא משקפים בנבואותיהם את האיבה בין שני העמים: ישעיהו (ל"ד, 6), ירמיהו (מ"ט, 7-39), יחזקאל (ל"ה, 9, 15) יואל (ד, 19) ועובדיה (א, 18-1) מנבאים בלהט את קיצה העקוב מדם של אדום, כנקמה על התאכזרותה לבני יהודה.

השנאה לאדום הייתה כה עזה, ודימויה כאויבת לישראל ניטע כה חזק בתודעה הלאומית, עד שהשם 'אָדום' הפך כינוי לאויבי ישראל בדורות הבאים. בימי חז"ל יוחס כינוי זה לאימפריה הרומית, ובימי הביניים - לנצרות בכללה.

אף במסורת היהודית ניתן ביטוי לגישה הרואה בהתמודדות בין יעקב ועֶשָׂו רמז למאבק בין ישראל ואדום. לפרשת "תולדות", בה מצוי פרקנו, הוצמדה הפטרה בספר מלאכי, הקובע: "הָלוֹא אֶחָ עֶשָׂו לְיַעֲקֹב נָאִם ה' וְאֵהָב אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֶשָׂו שָׂנֵאתִי" (מלאכי א, 2-3).

(3) השורש עק"ב ומשמעותיו בסיפורנו

לשורש עק"ב, המשמש בסיפורנו הן בשמו של יעקב, הן בתיאור לידתו והן באפיונו הכללי, יש מספר משמעויות במקרא, כגון: רמאות, חלקה האחורי של כף הרגל, טביעת כף הרגל, ועוד. חלק ממשמעויות אלה מופיע בסיפורנו.

המשמעות הראשונה - עקב כף הרגל, מופיעה בסיפור הלידה: יעקב אוּחַז בעקב אחיו בעת יציאתו מן הרחם. המשמעות השנייה - רמאות, עולה מן המסופר בפרקנו: יעקב נוקט בדרך פתלתלה וערמומית על מנת לקנות את הבכורה. ברמאות של ממש עושה שימוש יעקב בפרק כ"ז, וכך אכן אומר עֶשָׂו לאחר שמתברר לו היקף המרמה בפרשת גניבת הברכה: "הֲכִי קָרָא נְשָׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְעֻמִּים אֶת-בְּכֹרְתִי לְקַח וְהִנֵּה עֵתָה לְקַח בְּרִכְתִּי" (בראשית, כ"ז, 6). עֶשָׂו המרומה אינו מפרש את שמו של יעקב כ"אֹחִז בְּעֵקֵב" אלא כ"פועל בדרכי מרמה".

משמעות זו משתקפת גם במסורות נבואיות כגון בנבואת הושע (י"ב, 4): "בַּבֶּטֶן עֲקֹב אֶת-אֲחִיו". זקוביץ¹² סבור, שדברי הושע רומזים למסורת שונה מזו המתועדת בספר בראשית: יעקב עקב, כלומר רימה, את עֶשָׂו אחיו בעודם בבטן אמם ועשה בו מעשה פרץ בזרח. מעשה מרמה זה נרמז, לדעת זקוביץ, גם בדברי ירמיהו (ט, 3-5):

"אִישׁ מִרְעֵהוּ הַשְּׂמֵרוֹ וְעַל כָּל אֶחָ אֵל תִּבְטְחוּ פִי כָל אֶחָ עֲקֹב וְכָל רֵעַ רֵכִיל יִהְיֶה. וְאִישׁ מִרְעֵהוּ יִהְיֶה וְאֶת לֹא יִדְבְּרוּ לְמַדּוֹ לְשׁוֹנֵם דְּבַר שֶׁקֶר הַעֲוֵה נִלְאוּ. שִׁבְתָּהּ בְּתוֹךְ מְרָמָה בְּמִרְמָה מֵאֲנֹן דַּעַת אוֹתִי נָאִם ה'".

ירמיהו מתאר את דרכיהם הקלוקלות של אנשי יהודה, הכוללות מרמה ושקר, הליכת רכיל וצביעות. ירמיהו מעלה את זכר מנהגו של יעקב באחיו כדי להמחיש עד כמה פשתה הרמייה בקרב העם.

הקישור המיידני בין "יעקב" למרמה יכול להסביר גם את הצורך בשינוי שמו ל"ישראל", המבטא יושר וכנות (בראשית, ל"ב, 29).

חוקרים אחרים סבורים, שהשורש עק"ב מופיע כאן בהוראת 'לבוא במקומו של מישהו אחר', כפי שאנו מוצאים במקבילות מסופוטמיות. במסמכים משפטיים אחרים מנוזי, שעניינם העברה של רכוש כלשהו במסגרת אקט של אימוץ, מתועד מעשה סמלי הקשור בעקב.

12. זקוביץ, **מבוא לפרשנות פנים מקראית**, אבן יהודה, 1992, עמ' 12-15.

מלול¹³ מביא מקרים אלה ומסביר, שכאשר אב מאמץ רצה להעביר לבנו המאומץ פיסת רכוש מסוימת (תמיד מדובר על נכסי דלא נידי), הוא נהג לקחת אותו אל נקודה מסוימת ברכוש הנידון, להניח את רגלו שלו, להרימה ולהניח את רגלו של היורש בטביעת רגלו שלו. באופן זה בא לידי ביטוי הרעיון שהבן המאומץ לקח את מקומו של אביו המאמץ ביחס לאותה פיסת רכוש: הוא הורישו ובה במקומו.

(4) מלול סבור, שהשימוש בפועל 'עקב' משקף את הניב הציורי או האקט הסמלי של נטיעת רגלו של היורש

1037	מְכַרְהָ כִּיּוֹם אֶת-בְּכֹרְתָהּ לִי בְרֵאשִׁית כְּהֵא	כִּיּוֹם (א)
1038	הַשְּׁבִעָה לִי כִּיּוֹם בְּרֵאשִׁית כְּהֵא	
1039	קָטַר יִקְטִירֶנָּה כִּיּוֹם הַחֶלֶב ש-א ב	
1040	וְאֵתָה עֲמַד כִּיּוֹם וְאֲשִׁמִּיעָה... ש-א ט	
1041	יִשְׁבַּע-לִי כִּיּוֹם הַמֶּלֶךְ מ-א א	
1042	דָּרַשׁ-נָא כִּיּוֹם אֶת-דְּבָרִי ד-ה ב	
1043	לֹא-תִצְוֶנִי כִּיּוֹם יִשְׁעִיה נח	
1044	דָּרַשׁ-נָא כִּיּוֹם אֶת-דְּבָרִי ד-ה ב	
1045	לְמַעַן עֲשֵׂה כִּיּוֹם הַזֶּה... בְּרֵאשִׁית נ	כִּיּוֹם (ג)
1046	לְמַעַן תִּתֶּנָּה כִּיּוֹם הַזֶּה דְּבָרִים כ	
1047	לְהִיּוֹת לִי לְעַם נְחֻלָּה כִּיּוֹם הַזֶּה ד'ב' ד	

בטביעת רגלו של האב המאמץ כסמל ללקיחת הסטטוס של האב. באופן דומה, סבור מלול, אוחז יעקב בעקב עֵשָׂו, ובמקום להסתפק בחלקו על פי מעמדו כבן השני, הוא תופס את מקום (עקב) אחיו בככור. **המילה כיום בסיפורנו.** המילה כיום מופיעה פעמיים בסיפור הקצר של מכירת הבכורה.

וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל-יַעֲקֹב: הֲלֵעִיטֵנִי נָא מִן-הָאָדָם הָאָדָם הַזֶּה כִּי עֵיף אֲנִי וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב: מְכַרְהָ כִּיּוֹם אֶת-בְּכֹרְתָהּ לִי.

וַיֹּאמֶר עֵשָׂו: הֲנִי אֲנִי הוֹלֵךְ לְמוֹת וְלִמָּחָה לִי בְּכֹרְהָ.

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב: הַשְּׁבִעָה לִי כִּיּוֹם וַיִּשְׁבַּע לוֹ וַיִּמְכֹּר אֶת-בְּכֹרְתוֹ לְיַעֲקֹב.

זוהי מילה מוכרת ועל כן נראה שהיא מובנת ואין צורך להתעכב עליה. אולם למילה "כיום" שתי משמעויות במקרא. אחת היא כבלשוננו – היום, היום הזה; והשניה – עכשו, קודם. נראה שיעקב לא בטח בעשו, וביקש שלפני שיאכילו ימכור לו את בכורתו. גם משהסכים לכך עשו דרש ממנו יעקב – קודם תישבע לי! נראה כי הבנת המשמעות של המילה "כיום" בסיפורנו איננה מעניקה שבח לעשו ואף לא ליעקב.

פעילויות לסיכום

לפניכם שתי הצעות לפעילויות לסיכום הנושא:

(1) דיון: האם הבכורה ניתנת למכירה?

האם בכורה מהווה זכות שניתן לסחור בה, או שמא מדובר בזכות אישית, שאינה ניתנת להעברה? האם כאשר שכנע יעקב את עֵשָׂו למכור לו את הבכורה, הייתה פעולתו חוקית ו"כשרה"?

¹³. מ. מלול, חברה, משפט ומנהג בישראל בתקופת המקרא ובתרבויות המזרח הקדום, ר"ג 2006, עמ' 137-143.

מניתוח (הטקסט המקראי) עולה כי שני הצדדים לעסקה, יעקב וְעֵשָׂו, העריכו בצורה שונה את הבכורה.

¶

לכלית גדולה יותר משווי הבכורה. הניתוח הכלכלי של העסקה מוביל למסקנה כי העסקה הייתה טובה לכלית לשני הצדדים. יעקב לא ניצל ולא רימה את עֵשָׂו

בניגוד למקרא, אילו הסכם המכירה בין יעקב לעֵשָׂו היה מגיע כיום לבית המשפט, היו פוסקים לטובת עֵשָׂו ומבטלים את המכירה. מדוע?

המדיניות המשפטית בישראל, הבאה לידי ביטוי בחוקים שונים ובפסיקת בתי המשפט, מבוססת על "תיאוריית הניצול" המרקסיסטית. תיאוריה זאת פותחה בספר רב-ההשפעה של קרל מרקס ופרידריך אנגלס "המניפסט הקומוניסטי". לדבריהם המשטר הקפיטליסטי מבוסס על מנצלים (הבורגנים) ומנוצלים (הפועלים), ויש לחסלו, בין היתר, באמצעות ביטול הקניין הפרטי, ומעורבות רבה של המדינה בכלכלה

תיאוריית הניצול המרקסיסטית מקובלת כיום בתחום החזוים, לפיה ככל עסקה יש צד חזק וצד חלש, ותפקיד המשפט הוא להגן על הצד החלש מפני ניצולו על ידי הצד החזק. כך לדוגמא, חוקי המגן בדיני העבודה נועדו להגן על העובדים מפני המעסיקים, שהם בהתאם לתיאוריה המרקסיסטית חשודים בניצול עובדים. התיאוריה הזאת מנחה גם את אלה הטוענים כי המדינה צריכה להתערב גם בהסכמות בין המעסיקים לעובדי הקבלן.

הטקסט המקראי על מכירת הבכורה נועד להעביר מסר כלכלי-משפטי לפיו בעסקאות אין צד חזק וצד חלש, אלא שני צדדים בעלי יכולת מיקוח הקובעים יחדיו את מחיר העסקה. המחיר של מוצר או שירות משקף הבדלים טבעיים שיש בין שני צדדים בהערכת שווי העסקה, ואינו יכול בשום אופן להעיד על כך שיש צד שנמצא את חולשתו של הצד השני.

מרבית המומחים המשפטיים לדיני מסחר סבורים, שמדובר בעסקה חוקית, אך קשה להתחמק מן הרושם שמדובר בניצול של מצב שתוכנן ובוים מראש כדי לאפשר ליעקב להימצא ב"מגרש הביתי" שלו, בשיא כוחו, מול עֵשָׂו הרעב והעייף.

מול גישה זו, נוכל להביא בפני התלמידים קטע מכתבה שפורסמה ב ynet על ידי **ד"ר אבי נוב, עורך דין**

מומחה לדיני מסים ומיסוי בינלאומי:

<http://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-4152225.00.html>

(2) מדרש תמונה: יעקב ועֵשָׂו – עדי נס.

בתמונה נראים שלושה גברים המייצגים את יעקב, עֵשָׂו ויצחק. ומעניין לזהות מי הוא מי. "יעקב" הוא שחור שער ו"עֵשָׂו" הוא אדמוני. ל"עֵשָׂו" גם זקן ושערו ארוך יותר משל "יעקב", רמז לשעירותו. לצידו של "עֵשָׂו" יושב "יצחק", וגם הוא, כמו "עֵשָׂו", מביט אל "יעקב". בכך נרמזים שני פרטים המסופרים בפרק כ"ה: האחד, העדפתו של יצחק את עֵשָׂו - הוא יושב לצידו, בעוד יעקב ישוב בפאה אחרת של השולחן; ייתכן ונרמזת כאן נפקדותו של יצחק מסצנת מכירת הבכורה: "יצחק" ישוב לשולחן אך אינו מעורב במהלך המתבצע בין "יעקב" ל"עֵשָׂו".

יעקב מושיט לעֵשָׂו את קערת הנזיד. ידיו של עֵשָׂו פשוטות לקבל אותה – רמז ללהיטותו לאכול בסיפור מכירת הבכורה. אפשר לחוש את המתח שבין הדמויות – הבעת פניהם מתוחה וקודרת, כאילו ממחישה את היריבות ביניהם.

התפאורה מעוצבת כבית תמחוי, ובכך הופכת את קערת הנזיד לסמל של קיום, חיים או מוות. באופן דומה מסמלת קערת הנזיד את החיים שאליהם שואפים שני האחים – מעמדם כבכור מהותי בחיי שניהם, אלא שיעקב יודע זאת מלידה, ועֵשָׂו מכיר בכך רק אחרי שאיבד את בכורתו.

<http://mikranet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=16956>

ביבליוגרפיה

1. צ. אדר, ספר בראשית – מבוא לעולם המקראי, תל אביב 1967.
2. ג. ברין, "דרכי מעבר ההגמוניה המשפחתית והקשר לסדרי הבכורה", בתוך: הצבי ישראל - אסופת מחקרים במקרא, תל-אביב, תשל"ו, עמ' 47 – 55.
3. ש. גלנדר, ספר בראשית, רעננה 2009, כרך ב, עמ' 217-241.
4. מ. ויינפלד, בראשית (אנצ' עולם התנ"ך), תל אביב 1993, עמ' 164-165.
5. י. זקוביץ, מבוא לפרשנות פנים מקראית, אבן יהודה 1992, עמ' 12-15.
6. ש. א. ליוונשטאם, "אדום", אנצ' מקראית א, טור' 91-103.
7. מ. מלול, חברה, משפט ומנהג בישראל בתקופת המקרא ובתרבויות המזרח הקדום, ר"ג 2006.
8. א. פרום, אמנות האהבה, ישראל 2011.
9. מ. קם, ישראל והעמים דרך סיפור יעקב ועֵשָׂו, תל אביב תשנ"ו.

. Keren Fortuna, Ira Goldner, and Ariel Knafo, "Twin Relationships: A Comparison across Monozygotic Twins, Dizygotic Twins, and Nontwin Siblings in Early Childhood", *Family Science*, Volume 1, Issue 3-4, October 2010, pages 205-211.